

УДК 378.015.31:316.42

DOI: <https://doi.org/10.33216/2220-6310-2019-93-6-310-320>

ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Г. В. Чорна

ORCID 0000-0001-5978-7942

У статті проведено аналіз проблеми формування громадянської компетентності як необхідного компонента становлення особистості громадянина на кожному етапі її розвитку; проаналізовано підходи науковців до означеної проблеми в сучасних вітчизняних дослідженнях; підкреслено важливість ролі освітнього процесу закладу вищої освіти, компетентнісного підходу, педагогічного та соціального впливів на формування громадянської компетентності, громадянських цінностей в системі загальнолюдських цінностей, необхідних для активної участі в житті та розбудові держави, необхідність забезпечення поетапного формування громадянської компетентності, починаючи з дошкільної ланки та продовжуючи у початковій, середній школі та вищій освіті; розкрито сутність і структуру, компоненти сформованості громадянської компетентності, а також стадії формування громадянської компетентності; визначено умови набуття молоддю громадянської компетентності в країнах Європи, можливість їх реалізації в Україні; доведено, що громадянська компетентність є однією з ключових у розвитку людини під час навчання, як на етапі шкільного навчання, так і в процесі вищої освіти, що зумовлює необхідність налагодження ефективної наступності між середньою та вищою освітою; окреслено зміни у завданнях громадянського виховання відповідно до реформи та Концепції Нової української школи, значення громадянської освіти для суспільства та держави; охарактеризовано можливі наслідки низького рівня сформованості громадянської компетентності.

***Ключові слова:** громадянська компетентність, громадянська освіта, освітній процес, громадянське виховання, структура, компетентнісний підхід, цінності, громадянськість.*

Постановка проблеми та основні дослідження й публікації.

Проблема формування громадянської компетентності молоді були актуальними від перших етапів розвитку української держави до сьогодення.

Громадянська освіта й виховання поставали у вітчизняній педагогіці актуальними ідеями формування свідомо активних громадян з національними демократичними цінностями, інтересами, ініціативою, характером, приналежністю до національної культурної спільноти, національною свідомістю, що є передумовою розвитку національної демократичної держави.

12 квітня 2016 року Рада Європи ухвалила нові Рамки компетентностей для культури демократії, визнавши важливість розвитку громадянських компетентностей через освіту, тому освітній процес потребує змін та оновлення, розширення формування громадянських та національних цінностей, сприяння залученню студентів до практичного досвіду громадянської участі. Студентам закладів вищої освіти на перших етапах засвоєння професійних знань необхідно оволодіти якостями та характеристиками, які формують їхню громадянську зрілість, громадянську позицію, громадянську культуру.

Проблеми формування громадянської компетентності, національної самосвідомості означені у дослідженнях С. Русової, М. Боришевського, І. Зязюна, Г. Вашенка, В. Поплужного, А. Сиротенка, В. Андрущенка, П. Вербицької, А. Нікітіна. Питання змісту та умов формування громадянської компетентності висвітлювали у своїх працях О. Пометун, В. Степаненко, Ю. Підлісна. Про категорії громадянської освіти йдеться у наукових розвідках О. Муляр, Р. Мохнюк, М. Боришевського.

Вивченням різних аспектів професійного становлення майбутнього фахівця, зокрема, становлення його як особистості шляхом громадянського виховання йдеться у статтях О. Вишневського, В. Андрущенка, Є. Бондаревської, Н. Кузьминої, Л. Кондрашової, В. Оржехівського, М. Рагозіна, В. Постового, Ю. Руденка, М. Стельмаховича, М. Михайліченка (Зимня, 2003).

Мета статті – здійснити аналіз проблеми формування громадянської компетентності студентів закладів вищої освіти; показати роль освітнього процесу, педагогічного та соціального впливу на формування громадянської компетентності; проаналізувати підходи науковців до означеної проблеми у педагогічних дослідженнях, розкрити елементи структури, компоненти сформованості громадянської компетентності.

Виклад основного матеріалу. У сучасних педагогічних дослідженнях (О. Овчарук, М. Волошина, С. Шишов, А. Михайличенко) поняття «компетентність» характеризують як здатність приймати рішення; особистісні якості до забезпечення необхідного результату на робочому місці; сукупність індивідуальних здатностей, необхідних для виконання професійних обов'язків; володіння людиною відповідною компетенцією та

ставлення до предмету діяльності; інтегральну якість особистості, що проявляється у здатності та готовності до діяльності (Овчарук, 2004, с. 69).

За Концепцією Нової української школи «компетентність» розглядається як динамічна комбінація знань, способів мислення, поглядів, цінностей, навичок, умінь, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність (Концепція НУШ, 2016, с. 10).

Однією з ключових компетентностей Нової української школи є соціальна та громадянська компетентності, вона включає усі форми поведінки, які потрібні для ефективної та конструктивної участі у громадському житті, в сім'ї, на роботі, уміння працювати з іншими на результат, попереджати і розв'язувати конфлікти, досягати компромісів, повагу до закону, дотримання прав людини і підтримку соціокультурного різноманіття (Концепція НУШ, 2016, с. 12). Громадянська компетентність студентів є важливою складовою системи професійних компетентностей.

На думку О. Кучер (2014), «громадянська компетентність» у широкому сенсі виступає як функція громадянського суспільства, що створює ґрунт для ефективної громадянської діяльності особи, соціальних груп і всього суспільства, та у вузькому – як параметр діяльності особи, соціалізованої під впливом громадянських знань, навичок та вмінь, що передбачає наявність громадянських цінностей і якостей, дотримання правил поведінки та відповідальність як соціальну якість людини (с. 40–41).

Як зазначає Ю. Підлесна (2006), громадянська компетентність характеризується як єдність знань, навичок і вмінь, обумовлених станом розвитку громадянського суспільства та характером його взаємодії з державою (с. 9–10). О. Пометун (2005) під громадянською компетентністю як ключовою розуміє здатність, спроможність людини активно, відповідально й ефективно реалізовувати громадянські права й обов'язки для розвитку демократичного суспільства (с. 18).

У розгляді поняття «громадянська компетентність» визначаємо необхідність наукового пояснення поняття «громадянськість», яке розглядається у науковому дискурсі як певна позиція людини до держави, до народу з відповідним громадянським самовизначенням, почуттям єдності з державою, поваги до країни. У наукових підходах громадянськість визначається як особистісна й суспільна якість, яка має соціальну спрямованість та мету – досягати соціально-значущих цілей.

Витоки громадянської освіти й громадянського виховання сягають Давньої Греції та Риму – початків розвитку республіканської моделі громадянськості, коли особистість була складовою частиною політичного

суспільства. За результатами міжнародної програми дослідження громадянської освіти, проведеної ще в 70-ті роки ХХ ст., на певному етапі розвитку до громадянської освіти належало визнання демократичних цінностей, громадянознавчі знання. Вона була організована за підтримки місцевих органів влади та національного уряду, а вже в ХХ–ХХІ ст. громадянська освіта має за мету формування цивільних компетенцій. Громадянська освіта на сучасному етапі її розвитку, на думку вітчизняних дослідників, має підготувати молоде покоління, готове до активної участі у розбудові демократичної держави та суспільства: буде здобувати освіту; матиме активну, повноцінну, дієву, творчу позиції в суспільстві, сформовані громадянські цінності; знатиме свої права та обов'язки; буде здатним до саморозвитку, пошуку, обробки й усвідомлення нової інформації; умітиме планувати, приймати, реалізовувати рішення.

В. Сухомлинський вважав громадянське виховання важливим для процесу формування громадянина як результату педагогічного й соціального впливу, оскільки вже в підлітковому віці дитина має жити громадянським сприйманням та думками.

Сьогодні компетентнісного підходу в освіті охоплює формування знань, умінь і цінностей особистості. На думку Б. Оскарссона, базові навички можуть інтерпретуватися як компетентності, охоплюють особистісні й міжособистісні якості, здібності, навички і знання, які виражені в різних формах і різноманітних ситуаціях праці й соціального життя (Зимняя, 2003, с. 44).

Одним із принципів громадянської освіти є наступність і безперервність. Він передбачає дотримання поетапного, відповідно до вікових особливостей, впровадження програмових вимог організації освітнього процесу з виховним впливом, який починається з дошкільної ланки й продовжується у початковій, середній школі та вищій освіті. Формування потреби оволодіння громадянською компетенцією має тривати протягом усього життя.

Згідно з Концепцією громадянської освіти в школах України (розробленою групою українських педагогів у рамках проекту «Освіта для демократії в Україні», 2001), ще з шкільної ланки освітній процес спрямований на формування громадянських знань (на їх основі формуються уявлення про форми й способи функціонування особистості в політичному, правовому, економічному, соціальному та культурному полі демократичної держави), громадянських вмінь (завдяки досвіду участі в соціально-політичному житті суспільства й практичного застосування знань), громадянських чеснот (норми, цінності, установки, притаманні

громадянина демократичного суспільства) (Концепція розвитку громадянської освіти в Україні, 2018).

Відсутність у молоді сформованої громадянської компетентності приведе до необізнаності суспільства у питаннях прав, обов'язків, і, як наслідок, до деградації й викривлення громадянських та національних цінностей, низького рівня національної свідомості, міжнаціональної толерантності, прагнення керуватись тільки особистими інтересами, зникнення бажання дотримуватись норм і правил вироблених у культурі народу, втрата зв'язку зі своєю етнічною групою тощо.

Причинами недостатньої сформованості громадянської компетентності можуть бути низький рівень правових знань та вмінь, вплив внутрішніх та зовнішніх факторів. Педагогічний та соціальний вплив належить до соціальних факторів формування особистості. Сім'я є першим джерелом виховання, засвоєння знань, норм і правил поведінки дитини в суспільстві. В процесі життя людини заклади освіти відіграють важливу роль у формуванні особистості. Громадянська позиція, патріотичні почуття педагогів, однолітків, інших членів соціального оточення суттєво впливають на сформованість громадянської компетентності.

Виховання особистості та формування громадянських цінностей має ґрунтуватися на засадах загальнолюдських цінностей. У виховному процесі відбувається поєднання їх з національною культурою, що відображається у дотриманні національних звичаїв, обрядів.

Результатом сформованості громадянської компетентності молоді є наявність у студентів таких якостей, як громадянська активність, гідність, дисциплінованість, толерантність, справедливість, працелюбність, чесність, почуття власної гідності тощо. Сформованість громадянської компетентності охоплює готовність і здатність до активної реалізації громадянсько-навчачих знань на практиці, бажання брати участь в обговоренні та вирішенні суспільних проблем, толерантне вирішення конфліктів, налагодження спілкування з іншими представниками суспільства, бажання дотримуватись відповідальної суспільної діяльності, активна участь у волонтерській діяльності. Вона поєднує систему знань, способів поведінки. Компетентнісний підхід у її формуванні реалізується через поєднання засвоєних людиною громадянських цінностей, які включають ідеали, переконання, почуття, позицію. Процес формування громадянської компетентності у закладі вищої освіти здійснюється у цілеспрямованій взаємодії викладача та студента. Викладач має бути прикладом для студентів у своїй громадянській позиції, тому виникає потреба також відповідної підготовки педагогів до ефективного здійснення цього процесу.

Враховуючи змістовність цього феномену О. Пометун (2004) окреслює такі компоненти сформованості громадянської компетентності:

- знанневий (знання, уявлення);
- діяльнісний (уміння й навички);
- ціннісний або мотиваційно-ціннісний (ставлення, ціннісні орієнтації, переживання тощо);
- процесуальний, технологічно-процесуальний або особистісно-творчий (сфера самореалізації) (с. 66–67).

На нашу думку, до компонентів сформованості громадянської компетентності важливо віднести і рефлексивний компонент (самооцінка власної діяльності).

На думку Е. Зеєра (2000), формування громадянської компетентності студентів як майбутніх фахівців має пройти декілька стадій:

- оптацію (вибір професії з урахуванням індивідуально-особистісних і ситуативних особливостей);
- професійну підготовку (набуття професійних знань, навичок і умінь);
- професійну адаптацію (входження в професію, освоєння соціальної ролі, професійне самовизначення, формування якостей і досвіду);
- професіоналізацію (формування позицій, інтеграція особистих і професійних якостей,
- готовність до виконання обов'язків); професійну майстерність (реалізація особистості в професійній діяльності) (с. 87).

В освітньому процесі потрібно забезпечити умови формування громадянської компетентності. У цьому питанні важливим є зарубіжний досвід, зокрема й країн Європи, впровадження якого необхідне й в Україні. Це, серед іншого, умови запропоновані у Рекомендаціях Комітету міністрів Ради Європи, що визначають умови набуття молоддю європейських країн громадянської компетентності:

- активна участь учнів, студентів, викладачів і батьків у демократичному управлінні навчальним закладом;
- демократизація методів навчання та виховання, взаємовідносин суб'єктів навчально-виховного процесу;
- поширення методів, орієнтованих на особистість учня і студента, зокрема, реалізація педагогічних проєктів, що ґрунтуються на спільній колективній меті та співпраці учасників, які опікуються освітою з питань демократичного громадянства (неурядові установи, підприємства, професійні організації);
- сприяння дослідженням, індивідуальному навчанню й ініціативі;

- формування освітніх підходів, що тісно пов'язують теорію з практикою;
- залучення учнів і студентів до індивідуального та колективного оцінювання якості навчання, зокрема, в рамках зазначених вище педагогічних проєктів;
- заохочення обмінів, зустрічей і партнерства між учнями, студентами та вчителями з різних навчальних закладів з метою поліпшення міжособистісного взаєморозуміння;
- поширення підходів і методів освіти, що сприяють вихованню в суб'єктів навчально-виховного процесу толерантності й поваги до культурної та релігійної багатоманітності;
- зближення формальної та неформальної освіти; (Степанова, 2000, с. 8–9).

На сучасному етапі розвитку освітнього процесу практично всі з вище перелічених умов реалізуються в закладі вищої освіти, але з огляду на недостатній рівень сформованості громадянської компетентності необхідно підсилити їх реалізацію.

Висновки. Українська держава має врахувати досвід країн Європи у формуванні громадянської компетентності та забезпечити освітній процес, який спрямований на реалізацію вище зазначених умов. В державі є можливість забезпечити реалізацію цих умов у вищій школі, та для цього потрібно першочергово внести зміни в освітні завдання, зміст робочих програм, освітнього процесу, підготувати викладачів, які беруть участь у формуванні громадянської компетентності в стінах вишу. Кожен заклад вищої освіти має спрямувати педагогів на забезпечення демократизації взаємовідносин із студентами, залучення молоді до активної дослідницької діяльності, формувати їх мотивацію до навчання та забезпечити застосування теоретичних знань на практиці.

У процесі аналізу проблеми формування громадянської компетентності, враховуючи вітчизняні і сучасні дослідження і публікації, доведено актуальність питання протягом декількох століть та на сучасному етапі розвитку держави. В умовах сьогодення необхідно підвищити рівень сформованості громадянської компетентності кожної молоді людини на усіх етапах формування особистості, реалізуючи наступність між усіма ланками освіти. Необхідність забезпечення компетентнісного підходу у вищій освіті, внесення змін у робочі програми дисциплін та організацію освітнього процесу зумовлює формування майбутнього професіонала із загальнолюдськими та громадянськими цінностями.

Отже, враховуючи висловлене, можна зробити висновок, що громадянська освіта та формування громадянської компетентності є

необхідною складовою освітнього процесу всіх ланок освіти та має бути забезпечена відповідно до визначених умов, структури, компонентів, із врахуванням вікових особливостей людини.

Література

1. Зимняя И. Ключевые компетентности. Высшее образование сегодня. 2003. № 5. С. 34–42.
2. Зеер Э.Ф. Психология профессионального образования : учебное пособие. Екатеринбург, 2000. 368 с.
3. Концепція Нової української школи 2016. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення: 15.12.2019)
4. Концепція розвитку громадянської освіти в Україні. 2018. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-konceptsiyi-rozvitku-gromadyanskoyi-osviti-v-ukrayini> (дата звернення: 18.12.2019)
5. Кучер О. А. Формування громадянської компетентності учнів профільних класів засобами варіативних суспільствознавчих предметів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02/ НАПН України, Ін-т педагогіки. Київ, 2014. 252 с.
6. Макогончук Н. В. Формування громадянської компетентності у майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі вивчення дисциплін соціально-гуманітарного циклу : дис., канд. пед. наук : 13.00.04 / Національна академія Державної прикордонної служби України. Хмельницький, 2013. 255 с.
7. Овчарук О. Компетентістний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи. Київ : «К.І.С.», 2004. 112 с.
8. Подлесная Ю. Е. Гражданская компетентность в современном обществе: политологические аспекты формирования и развития : автореф. дисс. ... канд. полит. наук : 23.00.02. Москва, 2006. 22 с.
9. Пометун О. Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної педагогічної науки. *Вісник програм шкільних обмінів*. 2005. № 23. С. 18–20
10. Пометун О. І. Дискусія українських педагогів навколо питань запровадження компетентнісного підходу в українській освіті. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / За заг. ред. О. В. Овчарук. Київ : К.І.С., 2004. С. 66–72.
11. Степанова Н. Формування громадянської компетентності учнів загальноосвітніх навчальних закладів у відповідно до вимог нових державних освітніх стандартів. Черкаси : Видавництво Черкаського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради, 2014. 44 с.

References

1. Zimnyaya, I. (2003). Klyuchevye kompetentnosti [Key competencies]. *Vysshhe obrazovanie segodnya*, 5, 34–42 (rus).
2. Zeer, E. F. (2000). *Psikhologiya professionalnogo obrazovaniya: uchebnoe posobie* [Psychology of vocational education: tutorial], 368. Ekaterinburg (rus).
3. *Kontsepsiya Novoi ukrainskoi shkoly* [New Ukrainian School Concept] (2016). Retrieved from <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (date of appeal: 15.12.2019) (ukr).
4. *Kontsepsiya rozvytku hromadyanskoi osvity v Ukraini*. [Concept of development of civic education in Ukraine] (2018). Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-koncepciyi-rozvitku-gromadyanskoyi-osviti-v-ukrayini> (date of appeal: 18.12.2019) (ukr).
5. Kucher, O. A. (2014). *Formuvannya hromadyanskoi kompetentnosti uchniv profilnykh klasiv zasobamy variatyvnykh suspilstvoznavchykh predmetiv* [Formation of civic competence of students of specialized classes by means of variant social sciences subjects]. (Candidate's Thesis in Pedagogy), 252. NAES of Ukraine, Institute of Pedagogy, Kyiv (ukr).
6. Makohonchuk, N. V. (2013). *Formuvannya hromadyanskoi kompetentnosti u maibutnikh ofitseriv-prykordonnnykh u protsesi vyvchennya dystsyplin sotsialno-humanitarnoho tsykladu* [Formation of civic competence in future border guards in the process of studying the disciplines of the social and humanitarian cycle]. (Candidate's Thesis in Pedagogy), 255. National Academy of State Bodyguard Service of Ukraine, Khmelnytskyi (ukr).
7. Ovcharuk, O. (2014). *Kompetentnistnyi pidkhid u suchasniy osviti: svitovyi dosvid ta ukrainski perspektyvy* [Competent approach in modern education: world experience and Ukrainian perspectives], 112. Kyiv: K.I.S. (ukr).
8. Podlesnaya, Ju. E. (2006) *Grazhdanskaya kompetentnost v sovremennom obshchestve: politologicheskie aspekty formirovaniya i razvitiya* [Civic competence in contemporary society: political aspects of formation and development]. (Abstract of Candidate's Thesis in Political Science), 22. Moscow (rus).
9. Pometu, O. (2005). *Formuvannya hromadyanskoi kompetentnosti: pohlyad z pozytsii suchasnoi pedahohichnoi nauky* [Formation of civic competence: a view from the point of view of modern pedagogical science]. *Visnyk prohram shkolnykh obminiv*, 23, 18–20 (ukr).
10. Pometun, O. I. (2004). *Dyskusiya ukrainskykh pedahohiv navkolo pytan zaprovadzhennya kompetentnisnogo pidkhodu v ukrainskii osviti* [Discussion of Ukrainian educators on the issues of introduction of competence approach in Ukrainian education]. *Kompetentnisnyi pidkhid u suchasniy osviti: svitovyi dosvid ta ukrainski perspektyvy: Biblioteka z osvithnoyi polityky*, 66–72. O. V. Ovcharuk (Ed.). Kyiv: K.I.S. (ukr).
11. Stepanova, N. (2014). *Formuvannya hromadyanskoi kompetentnosti uchniv zahalnoosvitnykh navchalnykh zakladiv u vidpovidno do vymoh novykh derzhavnykh osvithnykh standartiv* [Formation of civic competence of students of secondary schools in accordance with the requirements of the new state educational standards], 44.

Cherkasy: Vydavnytstvo Cherkaskoho oblasnoho instytutu pislyadyplomnoi osvity pedahohichnykh pratsivnykiv Cherkaskoi oblasnoi rady (ukr).

ФОРМИРОВАНИЕ ГРАЖДАНСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ ЗАВЕДЕНИЯ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

А. В. Черная

В статье проведен анализ проблемы формирования гражданской компетентности как необходимого компонента становления личности гражданина на каждом этапе ее развития; проанализированы подходы современных отечественных ученых к обозначенной проблеме; подчеркнута важность роли образовательного процесса в заведениях высшего образования, компетентностного подхода, педагогического и социального влияния в формировании гражданской компетентности, гражданских ценностей; в системе общечеловеческих ценностей, необходимых для активного участия в жизни и перестройке государства; доказана необходимость обеспечения поэтапного формирования гражданской компетентности, начиная с дошкольного звена и продолжая в начальной, средней школе и системе заведений высшего образования; раскрыта сущность и структура, компоненты сформированности гражданской компетентности, стадии формирования гражданской компетентности; определены условия обеспечения приобретения молодежью гражданской компетентности в странах Европы, возможность их реализации в Украине; доказано, что гражданская компетентность является одной из ключевых, как на этапе школьного обучения, так и в заведении высшего образования, что предопределяет необходимость налаживания эффективной преемственности между средним и высшим образованием; очерчены изменения в задачах гражданского воспитания в соответствии с реформой и Концепцией Новой украинской школы, значимости гражданского образования для общества и государства; охарактеризованы возможные последствия низкой сформированности гражданской компетентности.

Ключевые слова: гражданская компетентность, гражданское образование, образовательный процесс, гражданское воспитание, структура, компетентностный подход, ценности, гражданственность.

STUDENTS' CIVIC COMPETENCE FORMATION IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

H. V. Chorna

The article provides definitive analysis of civic competence formation issue as it is an integral component of personality development, becoming a citizen at every stage of their advancement; analyzes scholars' approaches to problem identification in both national and current studies; emphasizes the importance of higher education institutions' teaching process' role, as well as of outcome-based approach, pedagogical and social

impact on the formation of civic competence and civic values in the system of human values necessary for active participation in social affairs and development of the country, the need to ensure the gradual civic competence development in elementary and secondary school, in higher education system; reveals the essence and structure, components of civic competence formation, phases of civic competence formation; defines conditions for gaining civic competence in the countries of Europe, the need for their implementation in Ukraine; proves that civic competence is one of the key competences of a person both at the stage of school education and in higher education institution, which necessitates efficient continuity between secondary and higher education, outlines changes in education tasks in accordance with the reform and New Ukrainian School Concept, the importance of civic education for society and state; characterizes possible consequences of low civic competence.

Key words: *Civic competence, civics, teaching process, civic education, structure, outcome-based approach, values, civic spirit.*

Чорна Ганна Володимирівна – аспірантка Запорізького національного університету (м. Запоріжжя, Україна). E-mail: chorna.h.v@ukr.net

Chorna Hanna Volodymyrivna – postgraduate student of Zaporizhzhya National University (Zaporizhzhya, Ukraine). E-mail: chorna.h.v@ukr.net